
Auka ir aukojimas senovės Prūsijoje

Elvyra Usačiovaitė

*Kultūros ir meno institutas,
Tilto 4, 2001 Vilnius, Lietuva*

Straipsnyje gilinamasi į aukojimą, kaip religinį fenomeną, perteikiama užsienio autorių teorinė mintis tuo klausimu. Remiantis XIII–XVII a. rašytiniais šaltiniais, apžvelgiamos senovės prūsų aukos, jų pobūdis ir apeigos. Savo tikėjimu, gyvenimo būdu, kalba prūsai buvo giminingi lietuviams, todėl jų medžiagos nagrinėjimas labai svarbus mūsų praeičiai pažinti. Juolab kad tos medžiagos rašytiniuose šaltiniuose išliko gerokai daugiau negu apie ikirikščionišką lietuvių aukojimą.

Raktažodžiai: auka, aukojimas, krivė, vaidila, Rikojotas, Romovė

Auka yra aktyvios vilties išraiška. Aukodamas ar pasiaukodamas žmogus karštai tiki pakeisias neteisintai susiklosčiusią padėtį. Senovėje aukojimas buvo religinio pobūdžio. Kiekvienoje religijoje vidinė pagarba dievybei pasireiškia per kultą – garbinimo veiksmų visumą. Auka čia užima svarbią vietą. Maža to, ji yra laikoma pagrindine kulto forma. To negalima pasakyti apie kai kurias dabartines religijas. Tuo tarpu senovėje aukos institucija buvo žinoma visoms religijoms, taip pat ir tautoms. Todėl specialioje literatūroje rašoma, jog auka yra ne tik pagrindinė, bet ir universali kulto forma.

Straipsnio tikslas – panagrinėti prūsų aukas, jų aukojimo apeigas, aptarti, kas yra aukojimas apskritai.

Prasminga yra tai, kad šis straipsnis pateko į „Menotyros“ žurnalą. Mat archajiniais laikais religija su kultūra buvo susiliejusios. Amžiams slenkant iš apeiginių veiksmų išsiskyrė menai: tapyba, skulptūra, poezija, šokis ir teatras. Be to, ir šiandien meninė kūryba – dvasinė veiklos sritis, nuolat reikalaujanti ypatingo pasišventimo ir pasiaukojimo.

Prieš pradėdant kalbėti apie prūsų aukas pravartu apžvelgti žymiausių užsienio tyrinėtojų teorijas aukojimo klausimu. XIX a. mokslininkai aukojimą stengėsi išaiškinti gilindamiesi į jo kilmę ir raidą. Pasak anglų antropologo Edwardo Burnetto Tyloro, auka pagal savo prigimtį išreiškia kreipimąsi su dovana į dievą ar dvasią siekiant pelnyti jo (jos) palankumą ir išvengti priešiško. Tai naudos principas, kurį klasikinės antikos laikais apibūdino lotyniška frazė: „do ut des“ (duodu, kad ir tu duotumei). Vadinasi, mainais už auką iš dievo tikimasi gauti trokštamą dalyką. Šitokių aukojimus žmonija pradėjusi praktikuoti pirmą kartą bendruomenėje – pačioje žemutinėje religijos pakopoje, kokia, anot autoriaus, buvęs animizmas¹. Pateikiama nemažai pavyzdžių, kaip pir-

mykščio žmogaus supratimu dievybė priima aukas. Maistą ir gėrimus ji suvalgo bei išgeria, o įvairių kitų aukų (žmonių, gyvulių, paukščių) pasisavina tik tai dvasią, kurioje esą slypinti gyvybės esmė. Per istoriją, kaip nurodo E. B. Tyloras, tokia realistinė aukos samprata evoliucionavo dviem kryptimis. Pirmą. Ją pakeitė įsitikinimas, jog dievui svarbiausia yra žmonių pagarba, todėl nebūtina jam atiduoti visą auką – užtenka tik tai, pavyzdžiui, valgant numesti maisto kąšnius, nupilti gėrimo arba atnašauti tik gyvulio galvą, vidurius ar kitas kūno dalis, o mėsą suvalgyti aukotojams. Taip dovanų aukojimas pavirto formaliu pagarbos reiškimu bei ceremonijomis. Antra. Išsivystė samprata, jog aukos prasmę sudaro jos vertė pačiam aukotojui, kuris dievo garbei atsisako brangiausių dalykų (vaikų aukojimas)². Tikima, jeigu auka brangi žmogui, tokia ji bus ir dievui.

Škotų mokslininkas Williamas Robertsonas Smitas, skirtingai nei E. B. Tyloras, auką kildino ne iš dovanos dievui (ar dvasiai), bet iš viešos puotos, kuri lydėdavusi aukojimą. Tai buvo neatsiejama nuo totemizmo – tikėjimo, egzistavusio pirmą kartą visuomenėje. Totemas yra sakralinis kolektyvo protėvis bei sąjungininkas, įsivaizduojamas kokio nors gyvūno (ar augalo) pavidalu³. Pagrindinė augimo paskata kaip tik ir buvusi bendrumo siekimas su šia dievybe ir tarp kolektyvo narių. Paprastai tokį gyvūną žudyti nevalia, bet esant reikalui, jis užmušamas ir suvalgomas. Valgydami imanentiškai dievišką maistą, vaišių dalyviai patiria savotišką komuniją – susilieja su dievu ir yra suvienijami tarpusavyje, nes tikėta, kad tikintieji susitelkia į vieną socialinę kūną (aukos kūnas irgi vientisas) ir tai maginiu būdu turi laiduoti tolimesnę jų sėkmę. Tačiau senovėje būta aukų, kurias nebūtinai lydėdavo vieši pokyliai. Minėta teorija tokių aukų kilmės nepaaiškina. Autorius

rėmėsi tikrai archajine žydų medžiaga, todėl savo išvadų visuotinai netaikė. Tai vėliau padarė jo pasekėjai. Vienas jų – garsus škotų tyrinėtojas James George Frazeris aukojimo ištakas išvelgė magijoje, kurią laikė priešreligine pakopa⁴. J. G. Frazerio aukos teorija remiasi tikėjimu, kuris yra panašus į totemizmą. Totemas, kaip matėme, lemia kolektyvo gyvenimą. Jis žudomas tikint, kad šitaip bus atkuriamos gyvybinės jėgos tiek jam, tiek jo globotiniams. Šitokia samprata ilgainiui jungėsi su genties vado institucija, su sakraliniu pastarojo žudymu, ir tai buvo, pasak J. G. Frazerio, aukų genezės pradžia. Mat išvaizduota, kad genties vadas arba žynys – tai šventa būtybė, maginiais ryšiais susijusi su bendruomene. Tiesiogiai nuo jo priklauso žmonių ir gyvulių sveikata, pasėliai, gamtos procesai⁵. Viso to priežastis – dieviškoji dvasia, kurią jis paveldėjo iš šventųjų savo pirmtakų. Manoma, kad valdovui senstant ši dvasia mažėja ir dingsta mirštant dėl ligos ar senatvės. Tuomet genties egzistencijai iškyla pavojus: gali prasidėti epidemijos, nederlius, badas. Norėdami to išvengti, t. y. išsaugoti tą nepaprastą gyvenimo jėgą, pirmųjų žmonių laikėsi žiauraus papročio – žudydavo valdovą kol dar nepaseno. Tuomet jo galia pereinavusi įpėdiniui ir taip išlikdavusi atspari laikui.

Ši idėja yra persipynusi su „atpirkimo ožio“ tradicija. Tai viešas blogio išvayrimas iš krašto: norint užtikrinti ateities gerbūvį, būtina reikėjo atsikratyti bendruomenėje visų susikaupusių negerovių. Tam skirto ritualo metu blogų jėgų ir nuodėmių našta simboliškai būdavo uždėdama ant konkretaus gyvulio (ožio, kiaulės, šuns...) ir šis išvaromas už bendruomenės ribų ar nužudomas. Iš pradžių tai vykdavo epizodiškai, vėliau – kiekvienais metais ir buvo pagrindinis metinių švenčių ritualas. Žmonių bendruomenėje jis sutapo su svarbiausiais darbais: derliaus nuėmimu, sėja, simbolizavo naujų metų pradžią. Savo teorijai pagrįsti J. G. Frazeris pasitelkia daugybę pavyzdžių iš viso pasaulio. Tarp jų mini ir senovės prūsų vyriausiojo žynio sudeginimą⁷.

Skirtingai nuo aptartųjų autorių, prancūzų sociologai Henris Hubertas ir Marcelis Maussas dėmesį kreipė nebe į aukos kilmę, bet į ją pačią, kaip religinio akto fenomeną⁸. Jie teigė, kad aukojimas nėra paprastas veiksmas, bet religinė procedūra, kurios metu kasdienis daiktas ar gyvulys tampa šventu. Šį pašventinimą suteikia tam tikros apeigos, kurias atliekantys žmonės irgi būna pašventinami. Mat skirtingai nei dovanų teorijos atstovai, M. Maussas mano, kad auka dievui nėra vien tik jo pamaloninimo ar papirkimo priemonė. Aukojimo metu ji prisipildo tam tikros galios, kadangi savininko gyvybinė jėga (mana) susitelkia dovanotame objekte ir yra perduodama dievui, o tai sužadina pastarojo šventąją jėgą tekėti atgaline kryptimi. Atsiranda tvirtas ryšys tarp

kasdienės ir sakrališkos erdvės⁹. Auka kaip tik ir sujungia šiuos du skirtingus – dievo ir žmogaus – pasaulius.

Georgas Vilhelmas Friedrichas Hegelis ir Ernstas Kasireris, nemažai dėmesio skyrę filosofiniam religijos aiškinimui, laikosi nuomonės, kad religija geriausiai suvokiama gilinantis ne į atskirus dievus, bet į kultą, kur centrinę vietą užima aukojimas¹⁰. Tai konstitucinis religijos momentas. Kulto tikslas – savita, konkreti realybė, atsirandanti tarp dievo ir žmogaus. Ji nukreipta prieš žmogaus subjektyvumą¹¹ – savotišką luobą, kuri reikia pašalinti. Žmogus privalo būti dvasioje, t. y. būti dvasingas. Tai jo, kaip žmogaus, darbas, kurį užbaigia dievas. Todėl ši veikla turi dvi puses: dievo malonę ir žmogaus auką. Tas, kuriam atiduodama, netampa turtingesnis, bet subjektas, ko nors atsisakydamas, pašalina savo „suskilimą“ – atotrūkį nuo dievo, atmeta savo prigimtinę būtį ir baigtinumą¹². E. Kasirerio nuomone, per auką religija tampa akivaizdi. Kuo geriau išvystytas kultas, tuo aiškesnis aukos vaidmuo¹³.

Suintensyvėjus mitologijos studijoms, aukos genezė imta sieti su mitine kosmogonija. Vokiečių tyrinėtojas Adolfas E. Jensenas gilinosi į klausimą, kodėl dievo garbei neišvengiamai reikėjo žudyti gyvulius ir žmones¹⁴. Atsakymą jis randa žemdirbių mituose, pasakojančiuose apie pirmąją praeitį, kai vietoj žmonių žemėje gyveno dieviškos esybės. Kulminacinis momentas tokiuose pasakojimuose yra dievo žudymas. Tuomet iš jo kūno išauga pagrindinės žemės ūkio kultūros. Maitindamasis jomis žmogus minta dieviškąja substancija. Ritualinis žmogaus ar gyvulio žudymas bei valgymas yra ano mitinio įvykio pakartojimas¹⁵.

Vienas žymiausių XX a. religijos specialistų, rumunų kilmės prancūzų mokslininkas Mircea Eliade, gvildendamas archajinės pasaulio sampratos ypatybes, plėtojo šias A. Jenseno bei kitų autorių idėjas¹⁶. Svarbiausia, jo manymu, specifinis šventumo suvokimas, egzistavęs senovėje. Sakralu yra tai, kas vyko kuriantis pasauliui. Daugelyje mitologijų pasaulis atsirado iš nužudyto kosminio giganto – dievo arba chtoninės pabaisos – slibino. Gyvulio ar žmogaus žudymas aukojimo metu ne tik kad detaliam pakartoja šį kosmogoninį nužudymą – pirmąją kūrybinę aktą, bet ir sutampa su juo laike, nes aukojant kasdieninis laikas sustoja – patenkama į mitinę epochą, kur vėl yra atkuriamos pasaulio jėgos, atstatoma pažeista jų pusiausvyra¹⁷. Pirmąs žmogus, pasak M. Eliade's, gyveno nuolatinėje baimėje, kad jį supančios naudingos kosmoso jėgos vieną dieną susidėvės ir išnyks: nebesirodys saulė, mėnulis, augmenija. Ypač aštriai tai buvo jaučiama rudenį ir žiemos solsticijos laikotarpiu¹⁸. Nuimdamas derlių žemdirbys nerimavo, jog ir pats prisideda prie vegetacijos galių menkėjimo. Norėdamas susitaikyti su šiomis galiomis, gauti jų leidi-

mą be baimės naudotis sezono gėrybėmis, paaukoda-vo pirmuosius vaisius. Siekdamas užsitikrinti gamtos jėgų atgimimą pavasarį bei būsimą derlių ateinančiais metais ir kartu apsisvalyti nuo blogio, aukodavo kruvinas aukas. Šie papročiai žymėjo naujo „švaraus“ laiko pradžią – naujuosius metus. Chronologiniu atžvilgiu, kaip teigia M. Eliade, žmonija pradėjusi aukoti vėlyvajame poleolite¹⁹.

Šventumo ryšį su ritualu tyrė žymus rusų mokslininkas Vladimiras Toporovas²⁰. Jis pažymėjo, jog kiekvieno ritualo kompozicinį centrą, jo slaptą nervą sudaro aukojimas. Remdamasis kai kurių kitų tyrinėtojų mintimis, V. Toporovas išskyrė gilų prieštaravimą, glūdintį aukos fenomene. Aukojimas yra šventumo darymas. Bet, kita vertus, jis apima visai priešingą dalyką – smurtą ir prievartą. Tik nužudyta auka tampa šventa. Ji dažniausiai pasižymi tam tikrais bruožais: ypatingu švarumu, nekaltumu, švelnumu. Žudyti subjektą su tokiomis savybėmis, atrodo, absurdiška, bet krizės atveju, kai prievarta gimdo prievartą ir smurto eskalacija gresia gyvenimo pagrindams – vienintelė išeitis yra savanoriška auka. Silpniausia ir nekalčiausia būtybė stoji priešais baisią brutalią jėgą. Kraštutinis fizinis silpnumas pagimdo dvasinę jėgą, šventumą.

Minėtinas 1934 m. Prano Dovydaičio ir Mykolo Biržiškos straipsnis „Lietuviškoje enciklopedijoje“, kuriame trumpai aptariamos prūsų, lietuvių ir latvių aukos, pateikiamas aukos apibrėžimas. Jis skelbia: „Auka yra reiškinys žmogaus santykio su dievybe, atsižadant bet kurių sau reikalingų daiktų, pirmiausiai maisto reikmenų, ir juos pavedant dievybei, kad tuo būdu išreikštų Aukščiausiąją Būtybę esant visos būties ir gyvybės viešpatį“²¹. Šis apibrėžimas iš esmės yra teisingas, kiek apskritai įmanomas ir teisingas gali būti sudėtingo aukos fenomeno apibūdinimas vienu sakiniu. Tačiau toliau sakoma, jog aukomis nelaikytini daiktai ir vergai, kurie buvo laidojami kartu su mirusiuoju, kadangi jie tuėjo tarnauti velioniui aname gyvenime lygiai taip pat, kaip jie tarnavo jam žemėje.

Sunku su tuo sutikti. Pirmiausiai dėl to, kad nuo neatmenamų laikų egzistavo mirusiųjų kultas. Specialistai tikina, kad ypač stiprus jis buvo pradinėse religijos pakopose. Tikėta, jog nuo mirusiųjų valios priklauso gyvųjų gyvenimas. Šį tikėjimą išlaikė ir paliudija žemdirbių tradicijos²². Jos atspindi nuomonę, jog velionis, patekdamas į požemio pasaulį prie derlingumo, vaisingumo ir gyvybės ištakų, pajėgus daryti įtaką šioms procesams. Tai buvo labai svarbus žmonėms, kurie, siekdami jo paramos ir pagalbos, į kąpą dėdavo įvairius daiktus. Gausias mirusiojo įkapes (daiktus, gyvulius, žmones) tyrinėtojai šiandien laiko archajine aukos forma²³. Tokios nuomonės laikysimės ir mes. Juoba kad faktai rodo: dovanos velioniui kartu būdavo skiriamos ir požemio valdovui.

Apie tai byloja, kaip matysime, prūsų medžiaga: kam nors numirus dievas Patulas reikalavdavo iš artimųjų brangių dovanų, tarp jų ir žmogaus kraujo.

Kaip žinome, prūsai – tai vakarų baltai, nugalėti kryžiuočių šventojo karo metu, kuris buvo paskelbtas stabmeldžiams pakrikštyti. Tačiau, kaip pažymi lenkų istorikas Marcelis Kosmanas, apie joki sistemingesnę krikštą nebuvo nė kalbos. Tai, ką darė kryžiuočiai, buvo ištisinės represijos ir naujų žemių užkariavimas²⁴. To rezultatas – XIII a. II pusėje prūsų žemės kolonizuotos, dalis gyventojų bėgo į kaimyninius kraštus, dauguma išžudyta, likusieji pavergti.

Seniausi rašytiniai duomenys apie prūsų aukas yra iš kryžiuočių-prūsų karo laikotarpio ar dar prieš jį, kaip antai 1218 m. birželio 15 d. popiežiaus Honorijaus III bulė, skirta Mainco, Magdeburgo, Kelno, Zalcburgo, Lundo, Tryro arkivyskupams bei jų sufraganams ir Kamienio vyskupui. Apie prūsus bulėje, be kita ko, sakoma: „[...] savo dievams aukoja belaisvius, šlakstydami jų krauju kalavijus ir ietis, kad turėtų laimingą likimą“²⁵.

Kitas svarbus dokumentas – 1249 m. vasario 7 d. Christburgo taikos sutartis tarp Ordino ir jam paklususių Pamedės, Varmės, Notangos žemių tarpininkaujant popiežiaus legatui Jokūbui iš Lježo (Jacob Lückischen)²⁶. Joje nugalėtieji prūsai pasižada savo mirusiųjų nebedeginti ir nebelaidoti su žirgais, tarnais, ginklais, rūbais, papuošalais ir brangenybėmis; atsisakyti pagoniškų žynių – „tulišonių ir lygašonių“, sutarties žodžiais, „didžiai melagingų veidmainių“, kurie dalyvauja laidotuvių apeigose, giria nusikalstamus mirusiojo darbus ir nukreipę į dangų akis šaukia matą velionį aukštai ant balto žirgo jantį dangaus viduriu į aną pasaulį, pasipuošusį žibančiais ginklais, laikantį sakalą rankoje, daugybės tarnų lydimą. Dokumente taip pat draudžiama prūsams kreiptis į dievą Kurką ir jam nupylinėti (*libabunt*). Tas pats taikoma ir kitiems dievams, kurie „nesukūrė nei dangaus, nei žemės, kaip bebūtų vadinami“. Pastaroji frazė rodytų, jog kryžiuočiai gerai nežinojo visų prūsų dievų, bet vis tiek iš anksto jiems priešpriešino savąjį Dievą, kadangi šis vienas viską sukūrė – yra dangaus ir žemės sutvėrėjas. Lotyniški žodžiai *libabunt*, *libatio* reiškia aukojamąjį nupylimą, gėralų auką. Taigi pagal šią sutartį matyti, kad Kurkai buvo aukojamas skystas maistas arba gėrimai.

1326 m. žinių apie prūsų aukojimą pateikia Petras Dusburgietis²⁷. Savo kronikoje jis pažymi, jog po pergalės prūsai aukoję padėkos auką dievams, atiduodami trečdalį karo grobio krivei sudeginti. Pažymima, kad mirusiuosius degindavo kartu su reikalingais daiktais, gyvuliais ir žmonėmis. Aukojimui skirti arkliai nenaudoti ūkyje, o prieš aukojant juos mirtinai nuvarydavo. Kronikoje pasakojama apie notangų paaukotą kryžiuotį Hirtshalsą. Šią istoriją išpopuliarino Juozo Grušo pjesė ir Lietuvos kino studijos

sukurtas filmas „Herkus Mantas“. Iš karo belaisvių paprastai būdavo aukojamas pats garbingiausias. Petro Dusburgiečio aprašomuoju atveju prūsai, vadovaujami Herkaus Manto, į nelaisvę mūšyje paėmė daug žymių riterių. Todėl buvo metamas burtas, kuris iš jų turėtų būti paaukotas dievams. Burtas atiteko kilmingam Magdeburgo miestiečiui Hirtshalsui (kituose šaltiniuose rašoma Hirschhals). Kai burtas lėmė šiam kryžiuočiu mirti, šis kreipėsi į Herkų Mantą, primindamas kaip jį yra globojęs Magdeburge. H. Mantas liepė mesti burtus iš naujo, bet vėl Hirtshalso nenaudai. Tada burtai kartoti dar trečią kartą, bet rezultatas buvęs tas pats. Riterį sudegino. Autorius nenurodo prūsų dievų nei jiems skirtų konkrečių aukų, kadangi tvirtina, kad jie nepažinę Dievo, bet vietoj jo garbinę visokius gamtos tvarinius. Ne vienas tyrinėtojas yra pastebėjęs, kad Petro Dusburgiečio požiūris į prūsus buvo suvaržytas Ordino politikos. Autorius turėjo tikslą sukurti oficialią Vokiečių ordiną aukštinančią istoriją. Nors istoriniai faktai pateikti tiksliai, jų interpretacija – šališka. Kronikoje vaizduojami drąsūs, Dievo palaiminti riterių žygiai. Tuo tarpu „velnio vaikams“ prūsams nebūdingi jokie taurūs jausmai: narsumas, laisvės gynimas ir pan., ką jau bekalbėti apie jų tikybos menkumą, prieš ką ir kovota. Dėl tos priežasties, reikia manyti, išsamesnis prūsų religijos nušvietimas Petru Dusburgiečiui nebuvo dėmesio vertas dalykas, juo labiau kad savo kroniką jis rašė praslinkus daugeliui metų po Ordino pergalės. Kaip matėme iš Christburgo sutarties, į prūsų dievus per daug nesigilino ir nugalėtojai. Iš pavergtų prūsų jie reikalavo išsižadėti Kurkos ir kitų dievų, nesvarbu, kaip šie bebūtų vadinami.

1335 m. Petro Dusburgiečio kroniką iš lotynų į vokiečių kalbą išvertė ir sueiliavo Mikalojus iš Jerosino (Nicolaus von Jeroschin). Jis papildė ir patikslino verčiamą tekstą. Reikšmingi yra jo pateikti duomenys apie aukojamų riterių sudeginimo būdą, apie tai, kad belaisvi dievams skirdavo gražiai aprengtą kario aprangą su visa amunicija ir sėdintį ant žirgo. Jį pastatydavo tarp keturių į žemę įkaltų stulpų, prie kurių pritvirtindavo. Aplinkui pridėdavo malkų. Vietoj stulpų galėjo būti panaudoti keturi augantys medeliai²⁸. Tokie yra ankstyvieji rašto šaltiniai, liudijantys senovės prūsų aukas.

Dabar apie kai kurias XVI–XVII a. Prūsijos kronikas. Nors jos parašytos daug vėliau, tačiau vertingos dviem požiūriais. Pirma, šių kronikų autoriai galėjo panaudoti dingusius ar mums neprieinamus istorijos šaltinius. Antra, nugalėtieji prūsai, likę gyventi Prūsijos kunigaikštystėje, savo tikėjimo niekad galutinai neišsižadėjo ir nesiliovė slapta aukoje. Tai rodo dar XVI–XVII a. valdžios leidžiami dekretai, griežtai draudę ožio aukas bei kitus prietarus. Gyvendami ir rašydami krašto istoriją kronikų autoriai,

jei tik domėjosi, galėjo turėti savų žinių apie to meto prūsų aukas.

Pirmasis daugiau nei kiti papasakojęs apie prūsų religiją buvo Simonas Grunau. 1526 m. jis parašė „Prūsų žemės kroniką“, kurią 1875 m. Vokietijoje publikavo Maxas Perlbachas²⁹. Iš jos sužinome apie garsiąją Romovės šventyklą (autorius ją vadina Rikojotu), kurioje augęs ir žiemą vasarą žaliavęs milžiniškas ažuolas, degusi amžinoji ugnis. Į ažuolą buvo įkelti trys stabai: Patulo, Perkūno ir Patrimpo. Aplink jį gyvenę vyriausiasis žynys krivė (dar vadinamas Crywe kirwaido) ir kiti vaidilos. Visi jie buvo aukotojai. Patulo, mirties dievo, garbei ant žemės prie ažuolo laikytos trys kaukolės (jaučio, arklio ir žmogaus); jam aukodavo brangius daiktus ir žmogaus kraują. Ypač reiklus šis dievas tapdavęs mirus žmogui. Naktį ateidavęs pas velionio artimuosius, juos gąsdindavęs ir reikalaudavęs brangių aukų. Jei atsilankydavo iš eilės trečią kartą, reikėjo aukoti žmogaus kraują. Tą darydavo žynys įsipjaudamas sau į ranką. Patrimpas buvo javų ir sėkmės ginčiuose dievas. Prieš jam aukojant žynys turėjo tris dienas pasninkauti ir miegoti ant plikos žemės. Šiam dievui degindavo smilkalus, atnašaudavo vaikus. Jo garbei prie ažuolo dideliame puode, uždengtame javų pėdais, laikydavo gyvatę. Į Perkūną kreipdavosi audrų metu, nes tikėjo, kad griaudžiant ir žaibuojant krivė su dievu kalba. Šiems trims dievams aukoti reikėjo tik Romovėje, tuo tarpu ketvirtąjį – maisto dievą Kurką – prūsai garbino kitur. Kronikoje nurodomos dvi vietos. Heiligenbeil vietovėje prie ažuolo degusi šventoji ugnis. Ten jam dėdavo pirmuosius nupjautus pėdus, iškultus javus, miltus, medų, pieną ir kt. Dar kitur Kurkai buvo skirtas šventas akmuo, ant kurio kiekvienas žvejys palikdavo savo laimikio pirmąsias žuvis. Vaidilų buvę ne tik Rikojote, bet ir visame krašte. Tai senyvo amžiaus vyrai ir moterys, kurių pareiga aukoti dievams, mokyti ir padėti žmonėms. S. Grunau pateikia pasakojimą apie legendinių patriarchų Videvučio ir Brutenio, pasaulietinio ir dvasiško prūsų valdovų, susideginimo auką. Išrinkus naują krivę, jie liepė priešais Perkūno stabą uždegti didelį laužą, o patys pasipuošę savo geriausiais drabužiais kreipėsi į susirinkusius žmones. Ragino bijoti dievų, gerbti naująjį krivę, būti doriems, papasakojo, kaip jie meldėsi prašydami gerovės savo tautai, ir tuomet dievai tarė: „ateikite pas mus į mūsų ūkį ir viską padarysime pagal jūsų norą“. Todėl dabar pasiaukosią dėl visų. Griaudžiant ir žaibuojant Videvutis ir Brutenis susikibę už rankų giedodami žengė į ugnį. Prūsai tikėjo, kad per ugnį tampama šventu, patenkama į dievų bendriją. Videvutį ir Brutenį po mirties garbino kaip dievus, vadino Vurškaičiu ir Švaibratu, pirmajam aukojo žuvis, antrajam – paršiukus. Pasak S. Grunau, šitoks pasiaukojimas nebuvo svetimas prūsams. Krivė suside-

gindavo pasijutęs nesveikas ir silpnas. Susideginimą lydėdavo didelė šventė. Iš viso krašto į Rikojotą sukviesdavo žmonės. Čia iš sausų eglėlių ir naujų šiaudų padarydavo didelę krūvą, ant jos padėdavo užlipiti krivei. Šis sakydavo ilgą pamokslą, kurį vaidilos garsiai šaukdavo žmonėms. Susirinkusiųjų krivė klausdavo, ar yra nenuoširdžiai tarnavę dievams, ar dėl to gailisi. Miniai atsiliepus „taip“, sakydavo, kad pats pasiaukosias, nueis pas dievus ir gerai apie žmones papasakos, kad šie išvengtų dievų bausmės dėl tokio blogo elgesio. Baigęs imdavo ugnies iš laužo priešais ažuolą ir uždegdavo savo krūvą. Autorius pastebi, kad tokie įvykiai nebuvo dažni³⁰, kaip ir kitas S. Grunau nurodytas savitas aukojimo būdas: ištikus šalį nelaimėi, į Rikojotą susirinkę žyniai aukodavo savo kraują įsipjaudami į ranką.

S. Grunau darbas susilaukė griežtų vertinimų. XIX a. vokiečių ir lenkų istorikai jį apkaltino fantazavimu³¹, nežinodami kai kurių pirminių šaltinių, kuriais rėmėsi kronikos autorius. Daugelis faktų, S. Grunau tvirtinimu, esą paimti iš pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono (Christianus) knygos, parašytos apie 1237 m., o šis žinių sėmėsis iš Divonio (Dywonisz), kuris Augusto Oktaviano laikais su savo palyda keliavo į Šiaurę ir prūsų žemes, dienoraščio. Jame aprašyti išpūdžiai apie Prūsijos pagonybę dar prieš ordino atsikraustymą.

Tačiau nei vyskupo Kristijono, nei Divonio raštai istorikams nežinomi, todėl jie tvirtino, kad S. Grunau kronika nepatikima, juolab kad analogiški duomenys neatsispindi kituose to meto veikaluose. Mūsų historiografijoje S. Grunau darbo istorinę kilmę bei sandarą nuosekliau gvildeno Jonas Yčas³², o Kazimieras Jaunius ir Kazimieras Būga laikėsi nuomonės, jog kai kurie S. Grunau aprašomi dalykai yra tikri, pvz., Romovės dievų trejybė³³. Savo poziciją kalbininkai motyvavo tuo, kad suprasdamas prūsiškai S. Grunau galėjo XVI a. pradžioje dar gyvus pasakojimus apie praeitį užrašyti iš žmonių lūpų. Be to, pažymėtina, kad S. Grunau buvo keliaujantis maldininkas – domininkonas, o tai lėmė jo kontaktus su įvairiais visuomenės nariais. Kronikoje jis pasakoja, kaip netyčia užėjęs į vienus namus aptiko ožio aukojimą³⁴ (šį aprašymą pateiksime straipsnyje vėliau). Kad S. Grunau kreipė dėmesį į žmonėse išgirstus dalykus, rodo kronikoje esantis skyrelis „Apie jų paklydimus ir keistenybes iki šių dienų“³⁵. Čia kronikininko užrašyti XVI a. prūsų prietarai randa atbalsį net XIX–XX a. pradžios lietuvių tautosakoje.

1990 m. Kultūros ir meno instituto mokslinėje konferencijoje „Prūsijos kultūra“ dalyvavo istorijos profesorius iš Bonos universiteto Udo Arnoldas. Pasak jo, šiuo metu atspausdinta toli gražu ne visa S. Grunau kronika. M. Perlbachas tai atliko pasirinktinai. Mat S. Grunau darbas yra pamokslų rinkinys, kronika jame – tik viena šaka, likusi neužbaigta.

Rinkdamas žinias apie prūsus S. Grunau naudojo Elbingo kronika, iš kurios pateikė apibendrintų duomenų. Ši kronika buvo laikoma pamesta ir tik neseniai aptikta Dancigo kronikoje. Pastarosios dalys bus publikuojamos tęstiniame leidinyje „Scriptores rerum prussicarum“. Ir nors ne viskas, kuo rėmėsi S. Grunau, išaiškinta, jo darbas Vokietijoje reabilituojamas, o pateikti duomenys apie prūsus laikomi patikimais.

Kitas to laikotarpio istorikas Lukas Dawidas savo kronikoje 1576 m. paskelbė autentišką medžiagą apie XVI a. prūsų aukas³⁶. Apie jas autorius išgirdo iš patikimų ir gerai pažįstamų žmonių, dalyvavusių ir stebėjusių viešus bei privačius aukojimus.

1520 m., kaip rašo L. Dawidas, lenkai užpuolė Prūsijos žemes, užėmė Natangą ir kėsinosi į Karaliaučių. Sembos gyventojai išsigando. Norėdamas išvengti pavojaus prūsų vaidila Baltinas Suplitas viešai aukojo pagonišku papročiu. Tam tikslui buvo parūpintos dvi statinės alaus ir juodas jautis. Prie jūros, Rantau vietovėje, dalyvaujant prūsų kaimiečiams vyrams (moterims buvo uždrausta), vaidila papjovė jautį, kaulus ir vidurius sudegino dievams, o mėsa išvirė aukotojams. Tai darant vaidila atliko kažkokius ritualinius veiksmus. Po to visi valgė ir gėrė. Lenkų laivai nuo kranto pasitraukė. Tačiau ėmė nebesisekti žvejyba, kadangi aukojimas, kaip tikėta, paveikęs žuvis: jos taip pat atsitraukusios į jūros gilumą. Padėčiai pataisyti prūsai nusprendė toje pačioje vietoje vėl aukoti, šį kartą – juodą, gerai nupenėtą kiaulę. Kaimiečiai tam reikalui susidėję pinigų nusipirko dvi statines alaus. Po šio aukojimo 73 prūsai iš aštuonių kaimų buvo nubauti evangelikų vyskupo Georgo von Polenzo³⁷.

L. Dawidas savo kronikoje pateikė ir privataus aukojimo aprašymą, iš kurio jau galima susidaryti vaizdą apie prūsų aukojimo ritualą. (Prie jo šiame straipsnyje dar sugrįšime.)

Vertingų žinių apie prūsų senovę sukaupta Karaliaučiaus mokslininko Kasparo Henenbergerio 1569 m. pasirodžiusiame veikale „Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškinimas“³⁸.

XVI a. prūsų aukas aprašė Nybudžių kunigas Motiejus Pretorijus savo darbe „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“, baigtame 1698 m.³⁹ Šiuo metu veikalą atskirais tomiais leidžia Lietuvos istorijos institutas. M. Pretorijus prūsų aukų apžvalgai skiria 17 rankraščio lapų. Nei iki jo, nei po jo apie prūsų aukas taip plačiai niekas nekalbėjo. Pradžioje jis pažymi, jog prūsų aukos buvo įvairios, bet labai slepiamos nuo svetimųjų. Tad nenuostabu, kad priešai užfiksavo vien tokius aukojimus, kurie bylojo prūsų nenaudai (žmonių aukos). M. Pretorijus žinias savo veikalui rinko iš senų kronikų ir dokumentų, tarp jų cituoja ir Jono Bretkūno kroniką „Historia rerum prussicarum“, kurios iki mūsų dienų teliko nuotru-

pos. J. Bretkūnas, kaip žinia, yra garsus XVI a. lietuvių raštijos atstovas, Biblijos vertėjas, Postilės (1591 m.) autorius. Manoma, kad jis buvo prūsų kilmės, todėl gerai mokėjo prūsiškai. J. Bretkūno vaikčiui M. Pretorijui buvo prieinami senelio raštai. Taip pat jis naudojosi Joakimo Rosenzweigo kronika, kurios cituojamos mintys rodo faktų tikslumą ir konkretumą. M. Pretorijus ne tik pateikė naujų žinių apie prūsų aukas, bet bandė jas analizuoti. Pagal aukojimo tikslą jas visas suskirstė į kelias grupes: prašymo, ateities pranašavimo, atgailos, padėkos, atpildo aukos. Kartu aptarė reguliarių atnašavimą Romovėje. Aukodami kruvinas aukas, papjauto gyvulio kraują prūsai pildavę link dievo stabo, kuriam aukoję. Todėl žemė, pasak M. Pretorijaus, ten buvusi labai derlinga. Ažuolą juosė kabančios drobės, sudarydamos prie medžio uždara erdvę. Ten degė amžinoji ugnis, nuolat šildžiusi aplinką. Dėl šių priežasčių, kaip mano autorius, toks žiemą vasarą žaliuojantis ažuolas galėjo augti iš tikrųjų. M. Pretorijus nurodė aukos svarbą pranašavimui, nes prūsai tikėjo, kad aukojimo metu dievas suteikias norimą informaciją, todėl stebėdavo aukos ir aplinkos pokyčius.

Kreipė dėmesį į tai, kaip aukojamas gyvulys elgiasi: eina prie aukuro norom ar nenorom; kaip kraujas teka. Kaip ugnis dega: ar yra žiežirbų ir kokių, kur jos šokinėja, kaip spragsi, ar ugnis auką visai, ar tik per pusę sudegina. Stebėjo dūmus: kaip jie kyla į viršų – plačia srove, stipriai ar lėtai skyla į kelis pluoštus, susisuka ir grįžta atgal, kokios jie spalvos. Ar nepakyla stiprus vėjas, netikėtai lietus, sukeltantis dūmus ir trukdantis aukoti. Ar ugnis aukojamąjį daiktą padalija į kelias dalis ir jas meta vieną ant kitos. Aukodami smilkalus ir taukus žiūrėdavo, ar sklinda malonus, ar nemalonus kvapas. Pagal tai sprendavo: geri ar blogi dalykai nutiks⁴⁰. Be to, kreipė dėmesį į pelenus ir jų spalvą.

Nemažai vietos prūsų aukoms savo knygoje skyrė žymus XVII a. istorikas, Karaliaučiaus universiteto profesorius K. Hartknochas⁴².

APEIGOS

Prūsai manė, jei kito tikėjimo žmogus įžengė į jų šventą vietą, jis ją sutepa, todėl prasikaltusįjį nužudydavo. Tad senovėje prūsiškų apeigų stebėjimas pašaliečiui buvo sunkiai įmanomas. Ankstyvuosiuose istorijos šaltiniuose, kaip matėme, nėra aprašyta prūsų papročių. Juose tik konstatuojama, kad prūsai nesimidavo jokio rimto darbo, nepasitarę su savo dievais. Taip teigė Petras Dusburgietis. Vadinas, visi svarbiausi ūkio darbai, taip pat žmogaus gyvenimo tarpsniai (krikštynos, vestuvės, laidotuvės) neišvenigiamai turėjo prasidėti aukojimu. Tą, beje, patvirtina ir giminingi prūsams lietuvių senieji papročiai.

Kad prūsai aukoję savo dievams per laidotuves, paliudija jau mūsų minėta Christburgo 1249 m. sutartis. Joje minimos mirusiajam skirtos gausios dovanos: be daiktų, tai paukščiai, gyvuliai ir netgi žmonės. Minimi laidotuvių metu veikiančios žyniai tulišonys ir ligašonys. Apie dideles aukas mirus rašė ir Petras Dusburgietis, tačiau konkrečios aukojimo apeigos tuose šaltiniuose neaprašomos. Mus pasiekusios žinios apie tai yra gana vėlyvos – tai XVI a. vokiečių kronikininko L. Dawido tekstas. Jo aprašymas remiasi autentišku vieno prūso pasakojimu, kuris savo paauglystėje yra dalyvavęs aukojime. Reikia pastebėti, kad prūsai jau maždaug tris šimtus metų buvo pakrikštyti. Tuo metu jie gyveno vokiškoje Prūsijos kunigaikštystėje. Per visą trijų šimtų metų pavergimo laiką oficialiai buvo draudžiami prūsiški papročiai. XVI–XVII a. I pusėje buvo leidžiami potvarkiai, draudę ožio aukas ir kitus prietarus. (Paskutiniai šios rūšies dokumentai datuojami 1624, 1640 metais.) Neturėdami jokių juos palaikančių valstybinių institucijų, prūsai, kaip tautinis vienetas, sparčiai nyko, t. y. buvo germanizuojami. XVII a. jie jau nebemokėjo prūsiškai. Todėl galima sakyti, kad dar XVI a. praktikuoti prūsiški aukojimai sutampa su prūsų egzistavimo pabaiga. Apie vientisą aukojimo ritualą tuo metu vargu ar begalima kalbėti. Šaltinių teikiama medžiaga veikiausiai atspindi tik jo rudimentus – atskiras apeigas ar jų grupes. Juoba kad prūsai, bijodami valdžios sankcijų, dabar aukoję slapčia ir apie tai niekam nepasakojo. L. Dawidas pažymi, kad slėpti papročius prūsus vertė ir ištikimybė savo dievams, kadangi, anot jų, didelė negarbė žmogui, išplepėjusiam patarnavimo dievams paslaptis. Todėl svetimtaučiai ką nors iš jų išgauti būdavo labai sunku. Nebent gerokai įkaušę jie pasidarydavo šnekesni arba tuo atveju, kai perėję į krikščionių tikėjimą pripažindavo savo ankstesnius paklydimus. L. Dawidas nurodo, kad prūsai aukoję susirgus žmogui ar gyvuliui, atsiradus kitiems vargams. Bėdų prispaustasis tada kreipiasi į žynį, kuris pataria dievų pyktį numalšinti ožio auka, o jei žmogus neturtingas – keliais paršiukais, žąsimis ar vištomis. Kai aukojamas ožys, drauge su juo dar reikia skirti ir statinę alaus, o kai menkesni gyvuliai arba paukščiai – ketvirtį alaus statinės ar dvi dideles jo rėčkas. Aukojama ne gyvenamoje patalpoje, bet jaujoje arba daržinėje. Dalyvauja tik vyrai. Moterys neprileidžiamos. Prieš pradėdant aukojimą, patalpoje uždegama didelė ugnis. Įvedus aukojamą gyvulį, jis pastatomas prie ugnies atkištu snukiu. Tai daro šeimnininkas. Tuo tarpu žynys, išėmęs iš ugnies degančią pliauską, garsiai meldžiasi tokiais žodžiais: „O, jūs malonūs dievai, žinokite, kad šeimnininkas (pasakoma pavardė) skiria jums šį ožį prašydamas, kad būtumėte jam maloningi ir gelbėtumėte varguose“. Keliais žodžiais

nusakydamas konkretų aukotojo vargą žynys pabagia šią trumpą maldą. Po to jis nukerta ožio galvą ir padeda ją prie ugnies. Tada nudiria kailį, išima vidurius, o širdį, plaučius ir kepenis suriša su luobu į krūvą. Visa tai kartu su aukos mėsa deda į katilą, pilną pasūdyto vandens. Ilgą luobo galą pritvirtina prie katilo kablo, kad ryšulėlį lengvai būtų galima ištraukti. Ugnis po katilu tolydžio pakurstoma. Kai žynys nusprendžia, kad išvirę, pirmiausiai ištraukia surištus širdį, plaučius ir kepenis ir padalija juos į tiek dalių, kiek patalpoje yra žmonių. Peilio naudoti negalima. Visas dalis jis sudeda ant žemės, ant kurios iš anksto netoli ugnies būna paskleista šiaudų, ir po to išdalija kiekvienam asmeniui. Tada iš katilo, kuriame dar verda mėsa, pasemia ir į medinį dubenį įpila devynis samčius sriubos. Pirmiausiai iš dubens tris kartus geria jis pats, prieš kiekvieną gurkšnį ir po jo pratardamas „Labba, labba“ (pagal pateiktą vertimą į vokiečių kalbą tai reiškia „gerai“). Paskui dubuo apeina ratu ir tokiu pat būdu atsigeria kiti. Išvirus likusiai mėsei, žynys ją išima iš katilo, tvarkingai sudeda ant šiaudų ir supjausto porcijomis pagal žmonių skaičių. Prie kiekvieno gabalo prideda duonos riekę. Visa tai išdalija aukojimo dalyviams. Kaulus meta į ugnį, o nesuvalgytą mėsą deda atgal į katilą, kuris su sriuba kabo virš nuolat kurstomos ugnies. Nebaigtą valgyti mėsą atiduoda vaikams (maždaug apie 12 metų amžiaus berniukams, drauge su tėvais atėjusiems į aukojimą). Jeigu vaikai iš karto mėsos nesuvalgo, turi ateiti dar ir dar keletą dienų iš eilės, kol viską suvalgys. Suaugusiems antrą kartą valgyti šventos mėsos nevalia. Pavalgius žynys paima plikomis rankomis iš ugnies žariją, greitai užsimeta ją sau ant galvos, vėl paima į rankas ir meta į ugnį. Tada pasilenkęs paliečia pirštais žemę sakydamas „Labba, labba“. Tai pakartoja visi. Į geriamąjį ragą, kurį visuomet turi prie savęs, žynys leidžia pripilti alaus, kurį laikydamas rankose taria: „O jūs apsaugantys, jūs gailestingi dievai, padėkite šeiminkui, kai jis ryte iš miego pakyla ir kai vakare į namus sugrįžta. O jūs malonūs dievai, padėkite šeiminkei, sūnui, dukteriai, kad juos visur lydėtų sėkmė ir laimė. O jūs malonūs dievai, padėkite, kad to pamaldaus žmogaus tvartai niekuomet nebūtų tušti, kad juose būtų daug sveikų arklių. O jūs malonūs dievai, saugokite jį ir jo namus nuo ugnies, vandens ir t. t. O jūs malonūs dievai, išvarkite visas mūsų nelaimes už jūrų, kur nei dilgėlės auga, nei gaidys gieda“. Po šios maldos žynys išgeria savo alų ir prasideda visuotinis gėrimas, kurį po tam tikro laiko vėl pertraukia žynio balsas, kviečiantis dar kartą kreiptis į dievus. Jis vėl paima savo geriamąjį ragą, jį pripildo ir laikydamas rankoje sukalba jau anksčiau minėtą maldą. Tada visi geria toliau.

Iš pateiktojo aprašymo išryškėja šios aukojimo ritualo fazės: 1) pasirošimas aukojimui – išrenkama

aukojimo vieta (jauja, daržinė) ir būtina auka, parūpinamas reikalingas alaus kiekis, užkuriama ugnis ir kt.; 2) kreipimasis į dievą maldomis, aukojamo gyvulio pašventinimas; 3) aukos nužudymas, jos dalių paskirstymas dievams ir žmonėms; 4) apeiginis ragavimas, valgymas ir gėrimas.

Aukojimo aprašyme yra įdomių detalių: gyvulio širdies, plaučių ir kepenų virimas atskirai, jų valgymas nenaudojant peilio. Skaičių simbolika: sriubos į dubenį įpilama devynis samčius, iš pradžių tris gurkšnius nugeria žynys, po to dubuo apeina ratu, tiek pat kartų atsigeria kiti. Žynys prie savęs turi ritualinį ragą, iš kurio geria alų. Pavalgę visi aukotojai atlieka apeigą su ugnimi: paima žariją į rankas, užmeta ją ant galvos ir vėl gražina į židinį. Visi šie veiksmai yra archajiniai apeiginiai.

Baigdamas pasakojimą L. Dawidas apibendrina, jog visas prūsų tarnavimas dievams susidarė iš gėrimo ir valgymo. Dar pažymi, kad ožį prūsai aukodavo ir laidotuvių metu, bet su kokiomis apeigomis, jam nežinoma.

Kitas pasakojimas apie XVI a. prūsų praktikuotus aukojimus išliko S. Grunau kronikoje. Joje rašoma, kad kartą eidamas per prūsų kaimą, užsuko į vieną namą ir išvydo ožio aukojimą. Pamatę nepažįstamąjį, prūsai puolė jį su peiliais, bet šiam prakalbus prūsiškai ir prisiekus nepasakoti apie tai vyskupui, nieko nebedarė ir leido pasilikti. Skirtingai nuo L. Dawido aprašymo, S. Grunau atveju aukojama buvo ne jaujoje, bet gyvenamojoje patalpoje. Pasak autoriaus, stuboje buvę daug vyrų ir moterų, kuriems pamokslavęs senas valstietis – jų vaidilutis. Jis sėdėjęs ant labai aukštai iškeltos pasostės ir galva net siekęs lubas. Pirmiausia jis papasakojęs apie prūsų kilmę ir ką jie turėtų daryti. Po to išvardijęs dešimt dievo įsakymų ir visi laikydami ožį ilgai meldėsi. Po maldos kiekvienas prieidavęs prie žynio ir išpažindavęs jam savo nuodėmes, jeigu buvo pasielgęs priešingai vaidilučio nurodymams. Vėliau, visiems laikant ožį, žynys nukirsdinęs jo galvą, o kraują jie susėmę ir atidavę savo nesveikiems gyvuliams. Suka potą į gabalus ožio mėsą moterys iškepusios įkaitusioje krosnyje ant ažuolo lapų. Po to kiekvienas klūpėsi prieš vaidilutį, o šis patempdavęs klūpantįjį už plaukų ir duodavęs jam gerą niuksą atleisdavo nuodėmes (*absolutio*). Vaidilučiui pakilus, visi puolė ir įsikibo jam į plaukus, ir taip pešė, kad šis garsiai rėkė. Buvo galvojama, kad kuo didesnis riksmas, tuo daugiau nuodėmių jam būsią atleista. Taip pat buvusios pamokytos moterys, ką turinčios daryti. Vėliau visi gėrė ir valgė, ir nė vienas neturėjo likti blaivas.

Skirtingai nei L. Dawido prūsų aukojimo aprašyme, čia pateikta naujų duomenų; 1) aukštas žynio sostas, 2) žynio bendravimas su aukotojais – pamokslas apie prūsų kilmę, nurodymai dėl ateities, prasi-

žengimų išpažinimas ir atleidimas, 3) aukos kraujo panaudojimas gyvuliams gydyti, 4) mėsos kepimas, o ne virimas, 5) moterų dalyvavimas aukojime.

L. Dawidas ir kiti mano, kad prūsai, būdami apkrikštyti jau tris šimtus metų, galėjo adaptuoti krikščioniškus elementus⁴³. Todėl jų aukojimo apeigose atsirado išpažintis, nuodėmių atleidimas, dešimt Dievo įsakymų. Tačiau neatmetama ir kita galimybė. S. Grunau, būdamas vienuolis, prūsų papročius galėjo įvardyti savais terminais. Reikia pažymėti, kad nuodėmių išpažinimas, apšalymas nuo jų aukojimo metu nebuvo svetimas pagonybei. Praeityje specialiai aukodavo atgailos aukas už prasikaltimus dievams. (Prūsų žyniai senovėje kaip tik ir susidegindavo dėl žmonių nusizengimų.) Greičiausiai atgailos auka buvo atliekama ir šiuo atveju.

IŠVADOS

1. Aukojimas – pagrindinė kulto forma, kuria sukuriamas šventumas, sutvirtinamas ryšys su dievu ir tarp žmonių. Aukojimo paprotys buvo neatsiejamas nuo prūsų – kol jie egzistavo kaip tauta ir etninė bendrija, tol aukojo dievams.

2. Aukos buvo viešos ir privačios. Atnašaujama prie ugnies šventovėse, ūkyje. Dažniausiai aukas sudėgindavo, palikdavo tam tikroje vietoje arba skirdavo dievui dalį aukojamo gyvulio, o kitą dalį suvalgydavo. Pagal tai, ko siekta, aukos skirstomos: a) **prašymo** pagalbos pavojaus atveju (karo, ligos, dėl kitų vargų), b) **padėkos** (po pergalės kare, nuėmus derlių), c) **atgailos** (už prasizengimus). Aukodavo žyniai; būta jų hierarchijos ir klasifikacijos.

3. Savo dievams prūsai aukojo įvairius daiktus: naminius paukščius ir gyvulius, karo grobio trečiąją dalį, žemės ūkio produktus ir žvejybos pirmąjį laimikį. Jie tikėjo, kad tik brangi auka veiksminga, todėl ypatingais atvejais aukojo belaisvius, pasiaukodavo patys.

4. Žinių apie aukojimo apeigas išliko nedaug ir jos yra vėlyvos. Tačiau ir iš jų galima spręsti apie aukojimo ritualą, kurį sudarė pasiruošimas aukojimui, auka, jos sudorojimas, žynio malda, pamokslas bei dialogas su aukojimo dalyviais, apeiginis valgymas, gėrimas, ženklų, susijusių su auka, stebėjimas.

Gauta
2001 02 05

Nuorodos

- ¹ Э. Б. Тайлор, *Первобытная культура*, М., 1989, с. 465.
- ² Ten pat.
- ³ R. L. Faherty, *Theories of the Origin Sacrifice*, *The new Encyclopaedia Britannica*, 1980, vol. 16, p. 129.
- ⁴ Д. Д. Фрэзер, *Золотая ветвь*, М., 1983.

- ⁵ Ten pat, p. 253–278.
- ⁶ Ten pat, p. 526–540, 545 ir kt.
- ⁷ Ten pat, p. 261–262.
- ⁸ H. Hubert, M. Mauss, *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*, *L'Année sociologique*, 1889, Nr. 2.
- ⁹ R. L. Faherty, ten pat, p. 129.
- ¹⁰ Г. В. Ф. Гегель, *Философия религии*, t. 1. М., 1975.
- ¹¹ Ten pat, p. 384–385.
- ¹² Ten pat, p. 390.
- ¹³ E. Cassirer, *Philosophie der Symbolischen Formen*, Berlin, 1925, B. 2, s. 270.
- ¹⁴ R. L. Faherty, ten pat.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ М. Элиаде, *Космос и история*, М., с. 37–38, 73.
- ¹⁷ Ten pat, p. 56, 85.
- ¹⁸ M. Eliade, *Patterns in comparative Religion*, New York, 1974, p. 346.
- ¹⁹ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, Warszawa, 1988, s. 12.
- ²⁰ В. Топоров, О ритуале. Введение в проблематику, *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках*, М., 1988, с. 7.
- ²¹ P. Dovydaitis, M. Biržiška, *Auka, Lietuviškoji enciklopedija*, t. 2, K., 1934, p. 148. Tas pats šių autorių straipsnis yra perspausdintas JAV leistoje enciklopedijoje: *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Boston, 1953, p. 417.
- ²² C.-M. Edsmann, *Totenverehrung, Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 3. Auflage. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Tübingen, 1986, Bd. 6, S. 959.
- ²³ A. Schimmel, *Opfer, Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 4, S. 1638.
- ²⁴ M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław, 1976, s. 6.
- ²⁵ *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.*, sudarė P. Pakarklis, parengė, įvadą ir komentarus parašė E. Gudavičius, A. Nikžentaitis, V., 1987, p. 79–81.
- ²⁶ *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urk zur Geschichte Ermlands*, hrg. C. P. Woelky und J. M. S Mainz, 1860, Bd. 1, S. 31–32.
- ²⁷ P. Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, parengė, įvadą ir komentarus parašė R. Batūra, V., 1985.
- ²⁸ M. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga, 1936, S. 114–115.
- ²⁹ *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrg. M. Perlbach, Leipzig, 1875, Bd. 1.
- ³⁰ Ten pat. p. 97.
- ³¹ J. Voigt, *Geschichte Preussens*, Königsberg, 1827, Bd. 1; M. Töppen, *Geschichte der Preussischen Historiographie von Dusburg bis K. Schütz*, Berlin, 1853; *Simon Grunau's Preussische Chronik...*; A. Mierzyński, *Źródła do mytologii litewskiej*, cz. 2, wiek XIV i XV, Warszawa, 1896.
- ³² J. Yčas, *Simono Grunau XVI amžiaus kronisto reikalu*, K., 1922.
- ³³ K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 1, V., 1958, p. 174–193.
- ³⁴ *Simon Grunau's Preussische Chronik...*, S. 91.
- ³⁵ Ten pat, p. 89.
- ³⁶ W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre*, S. 317–322.
- ³⁷ M. Töppen, *Die letzten Spuren des Heidentums in Preussen. Mit Benutzung einiger handschriftlichen*

Quellen, *Neue Preussische Provinzial-Blätter*, 1846, B. 2, S. 213.

³⁸ C. Hennenberger, *Erclerung der preussischen größern Landtaffel*, Königsberg, 1595.

³⁹ M. Praetorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* (pagal E. Kraštinaičio iššifruotą tekstą, kuris yra *Lietuvos MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje*, F 129–1338/5, p. 610).

⁴⁰ Ten pat, p. 626.

⁴¹ Ten pat, p. 717.

⁴² Ch. Hartknoch, *Alt und Neues Preussen*, Frankfurt–Leipzig, 1684.

⁴³ M. Töppen, *Die letzten Spuren des Heidentums...*, S. 223.

Elvyra Usačiovaitė

SACRIFICE AND SACRIFICIAL OFFERINGS IN ANCIENT PRUSSIA

S u m m a r y

As we know, inhabitants of ancient Prussia were western Balts defeated by the Teutonic order: their land was colonized in the 13th century; most of them were killed, others fled to the adjacent countries and the less fortunate were enslaved. Prussians were akin to Lithuanians through their faith, lifestyle and language. Investigation of this material is therefore highly contributive to the understanding of our own past. It is rather more so as the body of evidence about their religion is much more considerable than that of the pre-Christian Lithuania of the same period.

This article thus aims to research into the Prussian sacrifice objects and rituals, and to discuss the sacrifice practice at large.

In the archaic era religion and culture were inseparable. As the centuries passed by, ritual procedures came to be progressively differentiated into several arts: painting,

sculpture, poetry, dance, and theatre. But for all of that, to certain extent our present-day creative work still represents a field of spiritual activity that requires some special kind of devotion and even sacrifice.

In the past, sacrifice was a religious act. Numerous researchers from different countries (E. B. Tylor, J. G. Frazer, W. R. Smith, H. Hubert, M. Mauss, M. Eliade et al.) focused on its origins and significance. All of them arrived at the same conclusion that sacrifice in the ancient times was the basic form of cult.

Prussian sacrificial offerings were both official and private. The offerings were performed by priests who were classified into different hierarchical levels. In the Romovė temple, the centre of the cult, sacrifices were offered to three main Prussian gods – Patulas, Perkūnas and Patrimpas. Other gods were given offerings in other places, near sacred trees and stones. The sacrifices differed by their intention such as a) praying for help, in case of danger (war, disease, other troubles); b) thanksgiving (for victory in the war, harvest); c) repentance (for misdeeds).

The offerings also differed very much according to the things offered: poultry and domestic animals, one third of loots, agricultural products, and the first catch of fishermen. The Prussians believed that only a valuable offering was of significance. Therefore on special occasions they sacrificed prisoners of war or performed self –sacrifice.

Dealing with the Prussian sacrificial offerings, this article draws on the 13th–16th-century German sources. In these sources, the records of sacrifice rituals are rather scarce and represent the late evidence on the matter. Nevertheless they supply data enough to understand how the sacrifice ritual proceeded and what essential stages it consisted of, viz. preparation to sacrifice, the sacrificial offering, its consumption, the priest's prayer, his dialogue with the participants of the sacrifice ritual, ritual meals and beverages, and observation of the signs pertaining to the sacrificial offering.